

Spis treści

Wprowadzenie	9
1 Rozwój partnerstwa publiczno- prywatnego (PPP) w zróżnicowanych obszarach gospodarczych	21
1.1. Geneza i pojęcia: <i>project finance</i> i partnerstwa publiczno- prywatnego	21
1.2. Ogólne uwarunkowania prawne, gospodarcze, organizacyjne partnerstwa publiczno- prywatnego w Unii Europejskiej	31
1.3. Rozwój partnerstwa publiczno- prywatnego w gospodarkach konwencjo- nalnych i islamskich	42
1.4. Afryka Subsaharyjska jako region będący przedmiotem zainteresowania inwestorów zagranicznych	45
2 Partnerstwo publiczno- prywatne w świetle teorii ryzyka i teorii finansów publicznych	55
2.1. Ryzyko i zarządzanie nim w teorii ekonomii i finansów	55
2.2. Funkcje finansów publicznych a ryzyko	65
2.3. Wewnętrzne i zewnętrzne determinanty ryzyka w partnerstwie publiczno- - prywatnym	77
2.4. Ryzyko a funkcje islamskich finansów publicznych	93
3 Partnerstwo publiczno- prywatne w ujęciu heterodoksyjnym	111
3.1. Główne nurty finansów publicznych i zasady moralnej ekonomii islamu (IME)	111

3.2. Teoria agencji a finanse islamskie	118
3.3. Teoria wyboru publicznego i teoria wyboru społecznego a finanse islamskie	120
3.4. Moralna ekonomia islamu (IME) a społeczna odpowiedzialność w biznesie konwencjonalnym	128
3.5. Filary partnerstwa publiczno-prywatnego w ujęciu heterodoksyjnym	131
4 Determinanty atrakcyjności partnerstwa publiczno-prywatnego w ujęciu heterodoksyjnym	141
4.1. Determinanty atrakcyjności partnerstwa publiczno-prywatnego z punktu widzenia inwestora konwencjonalnego	141
4.2. Determinanty atrakcyjności partnerstwa publiczno-prywatnego z punktu widzenia inwestora islamskiego	147
4.3. Determinanty atrakcyjności partnerstwa publiczno-prywatnego dla partnera publicznego	149
4.4. Partnerstwo publiczno-prywatne w ujęciu heterodoksyjnym a odporność inwestycji infrastrukturalnej na globalne kryzysy finansowe.....	155
5 Przykład inwestycji w formule partnerstwa publiczno-prywatnego w ujęciu heterodoksyjnym	161
5.1. Założenia dotyczące przykładowego projektu partnerstwa publiczno-prywatnego.....	168
5.2. Zarządzanie ryzykiem w partnerstwie publiczno-prywatnym na podstawie proponowanego podejścia heterodoksyjnego	173
5.3. Zalety i wady inwestycji w proponowanej formule według podejścia heterodoksyjnego.....	178
Zakończenie	183
Literatura	187
Spis rysunków	199
Spis tabel.....	201
Załączniki	203
Summary	219

Istotą teorii finansów jest analiza zachowania się podmiotów przy alokacji i wykorzystaniu swoich zasobów, zarówno w przestrzeni, jak i w czasie, w niepewnym otoczeniu. Czas i niepewność są głównymi elementami, które wpływają na zachowanie się podmiotów w zakresie finansów. Złożoność występujących interakcji wnosi dodatkowe emocje do nauki finansów, a do uchwycenia efektów tych interakcji często wymagane jest stosowanie wyrafinowanych narzędzi matematycznych..., ale oczywiście wszystko to, co jest piękne w nauce, nie musi być użyteczne w praktyce; podobnie, nie wszystko, co jest użyteczne w praktyce, jest piękne. W teorii finansów mamy do czynienia z obiema cechami¹.

R.C. Merton

Wprowadzenie

Rozwój teorii finansów, a przede wszystkim teorii rynku finansowego, bardzo trafnie scharakteryzował Robert C. Merton. Interesujące i innowacyjne interakcje, o których mowa w cytacie poprzedzającym wprowadzenie, kształtują naszą rzeczywistość gospodarczą. Niepewność i ryzyko towarzyszą większości relacji biznesowych. Zmienność i złożoność tych zjawisk w czasie i konieczność coraz szybszego, ale i innego sposobu reagowania na nie wymuszają poszukiwanie nowych metod zarządzania finansami na świecie. Konwergencja zasad i filozofii gospodarowania inwestorów konwencjonalnych i inwestorów islamskich, rozumiana jako zbieżność w wybranych obszarach, nie zawsze jest możliwa. Teoretyczne heterodoksyjne ujęcie takiej współpracy w formule partnerstwa publiczno-prywatnego (PPP) nie musi być użyteczne wszędzie, choć zgodnie z tym, co pisał R.C. Merton, może być naukowo piękne. Stąd próba opisanie współpracy podmiotów sektora publicznego i prywatnego z różnych porządków prawnych i religijnych, pomiędzy którymi dochodzi do przenikania wybranych kanonów gospodarowania, często uznawanych za rozłączne. Heterodoksja w ekonomii stosuje ewolucyjne podejście do gospodarki. Analizuje zjawiska w wielu aspektach, w tym społecznych, historycznych, religijnych. Nie zalicza się do ekonomii głównego nurtu, często stojąc w opozycji do niej. Ekonomisci heterodoksyjni próbują wyjaśniać zjawiska, które nauka głównego nurtu często uznaje za oczywiste i dane². Tym samym podejście heterodoksyjne zaproponowane w monografii w kontekście realizacji projektów PPP w warunkach finansów konwencjonalnych oraz finansów islamskich w krajach wscho-

¹ R.C. Merton, *Continuous – Time Finance*, wydanie uzupełnione, lipiec 1992 r., Wiley-Blackwell, Preface, s. III i V.

² B. Rogowska, *Ekonomia społeczna a współczesna heterodoksja*, Studia Ekonomiczne, Wydawnictwo UE Katowice, 2015, s. 209-210.

dzących czy rozwijających się będzie przejawem poszukiwania teoretycznych rozwiązań w subdyscyplinie finansów publicznych i ewolucji dyscypliny finansów. Na potrzeby wspomnianych analiz wyróżniono trzy porządki systematyzujące rodzaje państw, systemów gospodarczych, których interakcje będą przedmiotem badań, tj.:

- system konwencjonalnych zasad finansów, dalej nazywany systemem konwencjonalnych finansów (finansów zachodnich), obejmujący obszar Europy, Ameryki, wschodniej Azji,
- system finansów islamskich, obejmujący kraje Zatoki Perskiej, Malezję, inne regiony Azji,
- system niezdefiniowany jasno z perspektywy dominującego systemu finansowego, obejmujący obszar krajów dysfunkcyjnych, wschodzących i rozwijających się, szczególnie państw tego rodzaju z regionu Afryki Subsaharyjskiej.

Zaproponowana terminologia ma charakter umowny. Pozwala na nakreślenie cech poszczególnych rodzajów partnerów, występujących w korelacjach w opisywanych strukturach PPP. Inwestor prywatny lub publiczny działający w systemie konwencjonalnych finansów to taki, który posługuje się powszechnie przyjętymi zasadami finansów, takimi zwłaszcza, jak: rachunek nakładów i wyników, maksymalizacja zysku, procent od pożyczonego kapitału, gospodarujący w systemie finansów zachodnich. Inwestor islamski to inwestor publiczny lub prywatny bazujący w swych decyzjach na założeniach islamskiej moralnej ekonomii (*Islamic Moral Economy*), na *Koranie* i zasadach prawa *sharia*. Każdy z wymienionych regionów z poszczególnych systemów ma swoje specyficzne cechy oraz zmagają się z innymi problemami gospodarczymi. Trudności narastają, a istniejące instrumenty finansowe oraz zasady gospodarki finansami publicznymi przestają być wystarczającym remedium. Kluczowymi momentami zaburzającymi stabilny rozwój wielu gospodarek konwencjonalnych okazały się kolejne kryzysy finansowe w USA i Europie. Mimo, iż samo pojęcie kryzysu często traktowane jest publicystycznie, to w rzeczywistości gospodarczej nadal szacuje się tendencje spadkowe wielu wskaźników ekonomicznych³. W powiązaniu z niekorzystnymi zmianami demograficznymi oraz rosnącymi potrzebami społeczeństw pogarszające się wskaźniki ekonomiczne mogą przyczynić się do kryzysu finansów publicznych i zachwiania relacji pomiędzy ponoszonymi wydatkami a gromadzonymi dochodami publicznymi, a w konsekwencji mogą prowadzić do niekontrolowanego powiększania się długu publicznego.

Jednocześnie, w warunkach niepewności systemów gospodarczych krajów konwencjonalnych, państwa islamskie mają specyficzną pozycję. Dzięki stosowaniu przez nie zasad islamskiej moralnej ekonomii uodporniły się w większym stopniu na skutki kryzysów finansowych. Realizując politykę publiczną, w dużej mierze opartą na stałej

³ <http://www.kozminski.edu.pl/pl/aktualnosci/aktualnosc/eksperci-kozminskiego-ostregaja-polsce-grozi-kryzys-spoleczno-gospodarczy-w-2016-i-2017-roku-moze-nastapic-zachwianie-rownowagi-spoleczno-ekonomicznej-w-polsce-twierdza-badacze-z-alk-tworcy-indeksu-zrownowazonego-rozwoju-spoleczno-ekonomicznego/> z dnia 05.07.2016 r.

współpracy z podmiotami prywatnymi, państwa islamskie nie ucierpiały w zakresie możliwości finansowania infrastruktury publicznej i dostarczania swoim obywatelom określonej jakości i ilości dóbr publicznych. Mimo to, borykają się z istotnymi problemami demograficznymi, brakami ważnych surowców niezbędnych do rozwoju, jak np. woda, oraz koniecznością intensywnego kształcenia lub pozyskiwania wiedzy i technologii z zewnątrz. Kraje Rady Współpracy Zatoki Perskiej (GULF) potrzebują też możliwości silniejszej dywersyfikacji źródeł dochodów i poszukiwania ich poza rynkiem swoich bogactw naturalnych. Ekspansja tych państw bywa utrudniona w związku z brakiem akceptacji i pełnego zrozumienia zasad finansów islamskich w krajach konwencjonalnych oraz na nowych, niezdefiniowanych systemowo rynkach.

W obszarze Afryki Subsaharyjskiej dopiero w latach 80. i 90. XX wieku poszczególne państwa zaczęły odzyskiwać niepodległość i kształtować swoje terytoria, gospodarki oraz społeczeństwa. Władza w nowo powstałych państwach często trafiała w ręce dyktatorów i silnie skorumpowanej administracji, bez doświadczenia i wiedzy w zakresie zarządzania państwem, co często prowadziło do bratobójczych wojen i utraty cennych aktywów w postaci złóż na rzecz „nowych kolonizatorów”⁴. Pod koniec lat 90. XX wieku rozpoczęły się powolne przemiany, miało miejsce coraz większe otwarcie na inwestorów oraz zauważono potrzeby zmian ustrojowych i gospodarczych w większości krajów tego regionu, a szczególnie w Nigerii, Botswanie, Angoli oraz Republice Południowej Afryki (RPA). Brak stabilnych filarów polityki publicznej skłania obecnie do zastanowienia nad adekwatnymi dla tych państw modelami zarządzania środkami publicznymi. Wspomniane systemy gospodarcze stanowią nadal jakby „plastyczną masę”, którą dzięki wiedzy i doświadczeniu można kształtować w sposób uczciwy, korzystny dla społeczeństwa oraz inwestorów i stabilny w kontekście długoterminowego rozwoju. Stąd też tym krajom proponowane będzie wdrożenie rozwiązań w formule PPP, z wykorzystaniem wybranych zasad finansów konwencjonalnych i islamskich.

Na funkcjonowanie wymienionych trzech umownych systemów finansowych wpływa postępująca globalizacja rozumiana tu szeroko jako przejaw zarówno internacjonalizacji poszczególnych gospodarek, jak i coraz bardziej swobodnego przepływu wiedzy, doświadczeń, kapitału ludzkiego pomiędzy krajami. Jednocześnie proces globalizacji ujawnił głębokie dysproporcje w rozwoju poszczególnych regionów świata. Dostrzec je można szczególnie w regionie Afryki Subsaharyjskiej, w tym w niektórych krajach wschodzących, jak Nigeria czy Botswana. Państwa te wymagają wsparcia, interwencji tak, aby ich rozwój stał się możliwy i korzystny. Dla inwestorów z krajów rozwiniętych, zarówno konwencjonalnych, jak i islamskich, jest to okazja do ekspansji w nowym otoczeniu społeczno-gospodarczym. Wymaga to znajomości lokalnych uwarunkowań, zwłaszcza wobec postępującej w Afryce Subsaharyjskiej islamizacji, a także coraz częstszego stosowania zasad finansów islamskich.

⁴ A. Tiffen, *The new neo-colonialism in Africa*, 19.08.2014, www.globalpolicyjournal.com z dnia 10.09.2016 r.

Dzięki szerszemu wykorzystaniu PPP, zakładającemu przenikanie wybranych zasad finansów konwencjonalnych i islamskich, możliwy może się okazać stabilny rozwój regionu Afryki Subsaharyjskiej. Ponadto uczciwsze będzie zaangażowanie inwestorów zagranicznych, adekwatne do potrzeb lokalnych i wspierające proces kształtowania porządku polityczno-gospodarczo-społecznego. PPP w proponowanych warunkach istotnie ograniczy zachodzące obecnie procesy nadmiernej eksploatacji walorów naturalnych, powiązane z wywożeniem całości zysków poza kontynent. Ponadto postulowane ujęcie heterodoksyjne w formułowaniu projektów PPP stanie się platformą do wzajemnego dopasowania i współwystępowania wybranych elementów konwencjonalnych i islamskich finansów w celu uzyskania synergii w rozwoju tych krajów i realizacji wspólnych przedsięwzięć inwestycyjnych w nowych obszarach gospodarczych. Terytoria, takie jak choćby kraje wschodzące lub charakteryzujące się atrofią państwowości kraje Afryki Subsaharyjskiej, w których dotychczas trudne było zaobserwowanie istnienia sztywnych ram systemów finansowych, pozyskają dostęp do wiedzy i podstaw nowych rozwiązań społeczno-gospodarczych adekwatnych do lokalnych uwarunkowań, w tym religijnych. Przejawem nowych form gospodarowania może być PPP w ujęciu heterodoksyjnym, które w swojej istocie łączy cele i zasady gospodarowania partnerów: publicznego i prywatnego. Osiągnięcie konsensusu zawsze wiąże się z rezygnacją z części uprawnień i z maksymalizacją zysku na rzecz wypracowania wspólnych celów satysfakcjonujących każdą ze stron w długim okresie formalnej współpracy⁵.

Silna chęć rozwoju, postępu gospodarczego, ale również poszukiwanie metod wyjścia z kryzysu czy z „uśpienia” widoczne są nie tylko w krajach Europy, lecz również w wielu krajach Bliskiego Wschodu oraz w Afryce. Chęć ekspansji gospodarczej dla wielu inwestorów często oznacza konieczność znalezienia nowych rynków. Przykładowo od kilku lat w Polsce funkcjonuje rządowy program promocji inwestycji pn.: „Go Africa”. Według statystyk Wydziału Gospodarczego Ambasady Polskiej w Pretorii, zajmującej się obszarem Afryki Subsaharyjskiej, liczba polskich firm inwestujących w tym regionie ciągle wzrasta. Potwierdzają to dane GUS, wskazujące, iż eksport polskich przedsiębiorców do Afryki w 2015 r. wzrósł względem 2014 r. o 13% i w III kwartałach 2015 r. wyniósł 8,11 mln zł⁶. Tym samym również uwaga naukowców, finansistów skupia się coraz częściej na nowych, wschodzących, rozwijających się gospodarkach krajów Zatoki Perskiej czy państw afrykańskich. Dążenie poznawcze wymusza zainteresowanie tym, jak zmieniać się będą centra gospodarcze świata, jak będzie rosnąć znaczenie dotychczas niewyróżniających się krajów wschodzących czy rozwijających się, szczególnie w Afryce Subsaharyjskiej.

Nurtujące okazuje się również funkcjonowanie innych systemów finansowych, takich jak finanse islamskie, dla których szerszego wykorzystania wsparciem mogłoby być proponowane ujęcie heterodoksyjne w realizacji projektów publiczno-prywatnych. Zrozumienie uwidaczniających się zwrotów w kształtowaniu relacji międzynarodo-

⁵ H. Kociemska, *Public private partnership – projects succes circumstances*, Journal of Modern Accounting and Auditing, listopad 2010, vol. 6, nr 11, seria nr 66, s. 58.

⁶ <http://www.stosunki.pl/?q=content/polska-rusza-na-podbój-afryki>

wych oraz finansowej sytuacji wewnętrznej wielu krajów powinno przyczynić się do wybudzenia „ospałych”, pogrążonych w trudnościach gospodarek konwencjonalnych. Zwrócenie większej uwagi na kraje wschodzące oraz państwa o systemach finansów islamskich może przynieść wielostronne korzyści w globalizujących się gospodarkach.

Nauka tymczasem często wyprzedza silnie globalizującą się gospodarkę światową. W 1930 r., w trakcie kryzysu ekonomicznego, J.M. Keynes sformułował prognozę, że w ciągu najbliższych 100 lat poziom życia w najbogatszych krajach wzrośnie od 5 do 8 razy. Traktowano to wówczas jak coś niedorzecznego. Jednak pomimo zawirowań historycznych, politycznych, gospodarczych, przewidywania okazały się prawdziwe⁷. Obecnie często podnosi się argument kryzysu paradygmatu we współczesnej ekonomii, który określany jest różnie przez wielu twórców⁸. Najczęściej przywoływaną definicją paradygmatu jest ta należąca do T. Kuhna, (uznawanego za twórcę pojęcia paradygmatu), w której określa się go jako dzieło oryginalne i otwarte, atrakcyjne, lecz pozostawiające pewne obszary problemowe do rozwiązania; jest spójny logicznie i pojęciowo, lecz nie jest dany raz na zawsze, podlega ewolucji [...]. Poszukuje się zatem modeli teoretycznych, wyjaśniających coraz bardziej zmieniającą się rzeczywistość, podaje w wątpliwość dotychczasowe modele, ulepszając je. Dąży się do znalezienia rozwiązań na uzewnętrzniające się turbulencje gospodarcze, pojawiające się w tak szybko zmieniających się gospodarkach. Coraz częściej widoczne stają się postulaty wzbogacania nauki o ekonomię heterodoksyjną. Obrazuje to chociażby dyskurs naukowy pt.: *Na obrzeżach ekonomii. Znaczenie współczesnej heterodoksji*⁹. Profesor Jerzy Hausner na IX Kongresie Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego podkreślał, iż globalny kryzys gospodarczy prowokuje rewizję wielu ustaleń neoklasycznej ekonomii¹⁰. Profesor Grzegorz Kołodko na tym samym spotkaniu konstatował, że w przyszłości dominować będzie heterodoksja, a sama ekonomia ewoluować będzie w kierunku nauki coraz bardziej interdyscyplinarnej¹¹. Kuhn podkreśla, że dzięki rewolucyjnym zmianom powstają nowe obszary badań naukowych i dokonuje się specjalizacja paradygmatów. Owa specjalizacja oznaczać miałyby powstawanie coraz bardziej wąskich nurtów badawczych, a pojawienie się nowych dyscyplin jest skutkiem przenikania innych już istniejących dziedzin¹².

⁷ <http://businessinsider.com.pl/finanse/kryzys-w-polsce-i-na-swiecie-w-2017-roku-niepewnosc-i-populizm/k0fng82>

⁸ Por. B. Guziejewska, *Meandry sanacyjnej roli finansów publicznych*, IX Kongres Ekonomistów Polskich, listopad 2013, www.pte.pl oraz *Ekonomia dla przyszłości. Odkrywać naturę i przyczyny zjawisk gospodarczych*, materiały kongresowe PTE, http://kongres.pte.pl/kongres/upload/files/Kongres_streszczenia_internet.pdf, s. 57.

⁹ Por. B. Rogowska, *Na obrzeżach ekonomii. Znaczenie współczesnej heterodoksji*, Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe UE w Katowicach, 2016, nr 259.

¹⁰ www.kongres.pte.pl/kongres/upload/files/Kongres_streszczenia_internet.pdf, s. 58.

¹¹ www.kongres.pte.pl/kongres/upload/files/Kongres_streszczenia_internet.pdf, s. 68.

¹² Por. T. Kuhn, *Droga po Strukturze. Eseje filozoficzne z lat 1970-1993 i wywiad-rzeka z autorem słynnej „Struktury rewolucji naukowych”*, podali do druku James Conant i John Haugeland, tł. Stefan Amsterdamski, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2003, s. 93, T. Kuhn, *Struktura rewolucji naukowych*, przeł. H. Ostrołęcka, Warszawa 2001, s. 34.

W subdyscyplinie finansów publicznych aktualnie zarysowuje się wyraźny trend dominacji nauki *New Public Management* (NPM). W finansach islamskich nieprzerwanie główną bazę relacji gospodarczych stanowią normy religijne i etyczne wynikające z interpretacji *Koranu* oraz zapisów prawa *sharia*. Rzadkość stanowią rozprawy naukowe z obszaru heterodoksji w naukach o finansach, w tym szczególnie dotyczących finansów publicznych. Tym samym przyczynkiem do podjęcia badań stały się takie wyzwania w zakresie form i zasad realizacji inwestycji w sektorze publicznym, jak:

- poszukiwanie możliwości rozwoju PPP w nowych obszarach terytorialnych, uwzględniające efekt konwergencji konwencjonalnych finansów publicznych oraz finansów islamskich,
- poszukiwanie praktycznych rozwiązań finansowych dla kształtowania stabilnego, długoterminowego rozwoju gospodarek krajów wschodzących oraz krajów rozwijających się, często funkcjonujących w systemie finansów islamskich,
- poszukiwanie nowych metod inwestowania w obszarze dostarczania dóbr publicznych na podstawie PPP w mieszanych uwarunkowaniach rynkowych konwencjonalno-islamskich.

Celem niniejszej monografii jest próba rozwinięcia zagadnień związanych z partnerstwem publiczno-prywatnym, osadzonym w teorii konwencjonalnych finansów publicznych i finansów islamskich, omówienie współzależności obu systemów prowadzącej do ewolucji istniejących założeń nauki o finansach publicznych i zarządzania ryzykiem w projektach infrastrukturalnych realizowanych w formule PPP. Postępowanie badawcze wskazuje na lukę w teorii finansów publicznych, której uzupełnienie w pełni odzwierciedlałoby możliwe korelacje konwencjonalnej teorii finansów i islamskiej moralnej ekonomii dla realizacji inwestycji w formule PPP w powiązanych systemach finansowych i na nowych rynkach wschodzących. Przeprowadzony tok badawczy motywowany jest chęcią nakreślenia wyspecjalizowanego paradygmatu w teorii finansów publicznych, tj.: ujęcia heterodoksyjnego w finansach publicznych, dotyczącego struktur publiczno-prywatnych. Bazować on będzie na uzyskaniu zbieżności pomiędzy wybranymi celami prywatnych inwestorów konwencjonalnych, takim jak maksymalizacja zysku, a celami inwestorów islamskich – maksymalizacją dobrobytu społecznego i zysku, oraz celami podmiotów publicznych, tj. świadczeniu usług publicznych o określonej jakości i dostępności.

Tak zdefiniowany cel pracy, szerokie studia dotychczasowego dorobku nauk ekonomicznych, w tym szczególnie w dyscyplinie finansów, pozyskany materiał badawczy oraz doświadczenie własne autorki umożliwiły sformułowanie kluczowych hipotez badawczych:

- istnieje możliwość konwergencji, rozumianej jako powstawanie zbieżności w wybranych obszarach dziedzin konwencjonalnych finansów publicznych i islamskiej moralnej ekonomii dla rozwoju gospodarek wschodzących i rozwijających się, chcących realizować inwestycje w formule PPP,
- upowszechnianie partnerstwa publiczno-prywatnego w krajach wschodzących może przyczynić się do stabilizacji sytuacji gospodarczej tych krajów,

- możliwe jest zarządzanie ryzykiem w realizacji projektów publiczno-prywatnych na warunkach finansów konwencjonalnych oraz finansów islamskich,
- zastosowanie proponowanego ujęcia heterodoksyjnego PPP może sprzyjać zwiększeniu zaangażowania inwestorów z krajów o konwencjonalnych finansach w krajach islamskich finansów, także na nowych rynkach,
- PPP w ujęciu heterodoksyjnym stanowi potencjalne rozwiązanie kwestii kryzysu finansów publicznych w różnych uwarunkowaniach gospodarczych, szczególnie tych zakładających konwergencję zasad i filozofii gospodarowania inwestorów konwencjonalnych i islamskich.

Tak postawiony cel oraz zaprezentowane hipotezy badawcze zdeterminowały w zasadniczy sposób strukturę pracy. Całość publikacji składa się z pięciu rozdziałów, a także wprowadzenia i zakończenia, wzajemnie powiązanych merytorycznie. Dzięki temu uzyskano możliwość sformułowania wniosków o charakterze ogólnym. Część wprowadzająca określa cel pracy, stawiane hipotezy badawcze oraz wyjaśnia wykorzystywane w pracy pojęcia ogólne.

W rozdziale I dokonano przeglądu najważniejszych zagadnień z zakresu *project finance* i PPP. Przedstawiono ogólne uwarunkowania prawne PPP oraz standardowe zasady organizacyjne tego procesu. Opisany został region Afryki Subsaharyjskiej – jako ten, w którego obszarze odnaleźć można wiele krajów o dysfunkcyjnych systemach ekonomicznych i państwa wschodzące, poszukujące form stabilnego rozwoju gospodarczego. W skrócie podsumowano potencjał rynku PPP zarówno w Europie, na Bliskim Wschodzie, jak i w Afryce, sygnalizując, jak sytuacja krajów konwencjonalnych i inwestorów islamskich mogą wpłynąć na realizację inwestycji infrastrukturalnych metodą PPP. Prezentacja doświadczenia krajów konwencjonalnych i islamskich w realizacji projektów PPP uwiarygodnia możliwość transferu wiedzy, technologii w omawianym zakresie na nowe rynki.

W rozdziale II w celu weryfikacji proponowanego podejścia heterodoksyjnego w PPP wskazano na obszary ryzyka w teorii finansów publicznych oraz w finansach islamskich, specyficzne dla tego rodzaju projektów inwestycyjnych. Wskazano zagrożenia realizacji funkcji finansów publicznych w analizowanych obszarach systemowych, dla których proponowane podejście do realizacji inwestycji stanowi istotne ograniczenie niepewności i ryzyka. Zwrócono uwagę na finansowe, społeczne, demograficzne, geopolityczne kluczowe punkty zwrotne w gospodarce światowej, stanowiące przyczynę do stworzenia PPP w ujęciu heterodoksyjnym. Ich zrozumienie i właściwa interpretacja skłaniać będzie do poszukiwania innowacyjnych rozwiązań teoretycznych i praktycznych w zakresie kształtowania zasad finansów publicznych, zwłaszcza krajów upadłych, wschodzących czy rozwijających się regionu Afryki Subsaharyjskiej.

Tak zarysowane istotne pojęcia i ogólne determinanty współczesnych, wybranych gospodarek konwencjonalnych i islamskich stanowią tło merytoryczne dla dalszych rozważań teoretycznych w rozdziale III. Przedstawiono w nim kluczowe cechy i najważniejsze trendy rozwoju zarówno konwencjonalnych zasad teorii finansów publicznych, jak i finansów islamskich. W syntetyczny sposób zaprezentowano cechy islam-

skiej moralnej ekonomii po to, by w dalszej części rozdziału wskazać na możliwość przenikania i zbieżności teorii agencji, teorii wyboru publicznego, teorii wyboru społecznego z normami zasad *Koranu* i prawa *sharia*. Ważnym polem dociekań stała się również identyfikacja aksjomatów roli państwa i społeczeństwa w omawianych systemach finansowych. Kulminację przeprowadzonych rozważań stanowi zasadnicza propozycja PPP w ujęciu heterodoksyjnym, wskazującym na możliwość przenikania wybranych obszarów finansów konwencjonalnych i finansów islamskich w projektach publiczno-prywatnych.

W kolejnym IV rozdziale rozszerzono teoretyczną prezentację podejścia heterodoksyjnego w PPP o czynniki jego atrakcyjności z punktu widzenia inwestorów konwencjonalnych, islamskich oraz administracji publicznej, chcącej realizować inwestycje metodą *project finance*, z zaangażowaniem partnerów konwencjonalnych i islamskich.

Ostatnia część pracy, rozdział V, jest zwięźczeniem dotychczasowych rozważań w postaci prezentacji matrycy ryzyka w projektach PPP opartych na ujęciu heterodoksyjnym dla wybranego kraju rozwijającego się Afryki Subsaharyjskiej i realizacji inwestycji metodą PPP wraz z przykładowymi prognozami finansowymi takiego przedsięwzięcia.

Praca ma charakter teoretyczny z uzupełniającymi wątkami empirycznymi, a podstawowy dyskurs prowadzony jest w perspektywie makroekonomicznej finansów publicznych. Wpisuje się w nomenklaturę badań podstawowych, której celem jest sformułowanie nowego ujęcia heterodoksyjnego współpracy w formule PPP. Wskazano również na możliwość stosowania wyników prac w praktyce gospodarczej, zwłaszcza w obszarze funkcjonowania państw wschodzących i rozwijających się, poszukujących, z jednej strony, stabilnych form rozwoju, z drugiej zaś – dostępu do wiedzy i technologii. Prowadzone badania miały na celu odkrycie i uzasadnienie ogólnych filarów podejścia heterodoksyjnego w PPP, stosowanego pomiędzy partnerami konwencjonalnymi i islamskimi w obszarze państw wschodzących i rozwijających się. Dzięki realizacji pokrewnego projektu badawczego na Uniwersytecie Rhodes w Republice Południowej Afryki oraz licznym wizytom gospodarczym autorki rozprawy w krajach Afryki Subsaharyjskiej, gdzie reprezentowała europejskich inwestorów, powstała możliwość bezpośredniego prowadzenia badań jakościowych. Charakteryzowały się one tym, że gromadzenie danych i informacji źródłowych odbywało się drogą bezpośrednich obserwacji zarówno podmiotów publicznych, jak i inwestorów zagranicznych, działających w społeczno-gospodarczych warunkach regionu Afryki Subsaharyjskiej. Dzięki zrozumieniu zachodzących zjawisk, jak również ciekawości badacza wobec szerszej rzeczywistości finansowej inwestorów konwencjonalnych i islamskich zrealizowano dążenie do wypracowania nowego podejścia heterodoksyjnego w PPP. Zastosowano metodę indukcji naukowej umożliwiającą sformułowanie hipotez badawczych. Dzięki wykorzystaniu metody analizy syntetycznej możliwe stało się wypracowanie platformy konsensusu zasad konwencjonalnych finansów publicznych i finansów islamskich, szczególnie w formule PPP dla realizacji zadań publicznych. Istotne wzbogacenie wy-

korzystanych metod stanowiła prezentacja modeli analizy obszarów ryzyka w PPP w proponowanym podejściu heterodoksyjnym, z wykorzystaniem matryc powiązań przyczynowo-skutkowych, wskaźników korelacji oraz symulacji finansowych przedsiębiorstwa. Wykorzystane metody badawcze obejmowały głównie obserwacje naukowe, analizy źródeł pierwotnych, danych statystycznych, a ponadto w znacznej części obcojęzycznych źródeł literaturowych. Zastosowano też zwykle metody opisowe i porównawcze, historyczne, jak również predykcyjne.

Intencją autorki było zestawienie cech teoretycznych systemów finansów publicznych oraz finansów islamskich w celu stworzenia płaszczyzny konsensusu inwestorów prywatnych i publicznych, szczególnie działających w krajach wschodzących, rozwijających się regionu Afryki Subsaharyjskiej, gdzie brakuje porządku polityczno-społeczno-gospodarczego, a warunki funkcjonowania ciągle ulegają zmianom. Ujęcie heterodoksyjne w finansach publicznych stanowi nie tylko rozwinięcie, uzupełnienie istniejących teorii finansów, ale też dzięki instrumentowi, jakim jest PPP, okazuje się praktycznym rozwiązaniem realizacji celów różnych inwestorów w tym typie kooperacji. Kładzie się w nim szczególny nacisk na zmianę zasady alokacji zasobów publicznych w niepewnym otoczeniu prawno-gospodarczym omawianego regionu. Propaguje odejście od finansowania potrzeb publicznych głównie długiem na rzecz coraz silniejszego kumulowania aktywów i efektywnego ich wykorzystywania w realizacji inwestycji infrastrukturalnych w PPP. Nawet częściowe wprowadzenie w życie gospodarcze i publiczne zasad finansów islamskich w realiach konwencjonalnych podmiotów publicznych może brzmieć jak przejaw „nauki rewolucyjnej”. Oznacza to przerwanie stabilnego rozwoju nauki intelektualnymi, rewolucyjnymi myślami, po których jeden koncepcyjny pogląd naukowy jest zmieniany przez inny¹³. Ze względu na nieadekwatność dotychczas funkcjonujących modeli teoretycznych, niewyjaśniających w pełni rzeczywistości¹⁴ oraz niewskazujących na możliwość przenikania się wybranych zasad finansów konwencjonalnych i islamskich, poszukuje się nowych, bardziej miarodajnych rozwiązań. Ujęcie heterodoksyjne PPP przedstawia rozwiązanie korzystne dla wielu rodzajów partnerów, w tym: podmiotów publicznych i społeczeństw wielokulturowych, inwestorów konwencjonalnych i islamskich oraz państw wschodzących, m.in. z regionu Afryki Subsaharyjskiej. Stanowi przyczynek do wspomnianego wcześniej ciągłego rozwoju dyscypliny finansów i poszukiwania nowego nurtu w subdyscyplinie finansów publicznych.

Być może prezentacja podejścia heterodoksyjnego w PPP jest przejawem transcendentalnego idealizmu, przedstawieniem elementarnych warunków, jakie muszą być spełnione, aby możliwe było prowadzenie dalszych badań w zakresie możliwości przenikania się osiągnięć dyscyplin finansów konwencjonalnych i islamskiej moralnej

¹³ Por. T. Kuhn, *Struktura...*, s. 34-38.

¹⁴ Por. J. Ostaszewski, *Zamiast wstępu*, [w:] *Rozwój nauki o finansach. Stan obecny i pożądane kierunki jej ewolucji*, red. J. Ostaszewski, E. Kosycarz, Katedra Finansów SGH w Warszawie, Kolegium Zarządzania i Finansów, 2014, s. 10.

ekonomii. Immanuel Kant odnosił się krytycznie zarówno do sądów syntetycznych *a priori* u racjonalistów, jak i do tych zaprzeczających sądom syntetycznym *a priori* u empiryków. Pisał: „dotychczas przyjmowano, że nasze poznanie musi się dostosowywać do przedmiotów. Lecz wszelkie próby, by o nich przy pomocy pojęć orzec coś, co by rozszerzyło poznanie nasze, obracały się przy tym założeniu wniwecz. Spróbujmy więc raz, czy nam się lepiej nie powiedzie przy rozwiązywaniu zadań metafizyki, jeżeli przyjmiemy, że to przedmioty muszą się dostosować do naszego poznania”¹⁵. Taka poniekąd ma być niniejsza monografia.

U podstaw aktualnych problemów konwencjonalnych finansów publicznych leżą kredyt i finansowanie zadań publicznych długiem. Dotychczasowe osiągnięcia teorii finansów nie okazały się w dużej mierze pomocne w opisywaniu trendów rynkowych i polityki publicznej. Pomimo osiągnięć noblistów, takich jak m.in. Rober Lucas, wiary w modele oparte na idealistycznej teorii równowagi ogólnej, problem recesji nie został rozwiązany. Nadal poszukuje się innych, nowych rozwiązań. Trafnie sytuację analizuje Paul Ormerod w *Śmierci ekonomii*. Według niego do powstawania nowych trendów i odkrywczych rozwiązań w zakresie ekonomii niezbędne jest pozytywne nastawienie. „(...) Dług w globalnej gospodarce w końcu 2000 r. przekroczył poziom z 1929 r., czyli z początku Wielkiego Kryzysu. Ale gospodarki rozwijały się, choć zgodnie z obowiązującymi teoriami powinny upaść, okazało się, że z długiem można funkcjonować”. Ten sam autor podaje kolejny przykład szybkiego wyjścia z kryzysu w 1980 r. oraz bardzo powolnego lub nikłego z niego wyjścia po 2008 r., gdzie inwestorzy prywatni, napędzający gospodarkę, nie postrzegali przyszłości gospodarczej pozytywnie. Gromadzili środki finansowe, nie inwestując i postrzegając przyszłość negatywnie¹⁶. Tym samym proponowane ujęcie heterodoksyjne PPP jest niekonwencjonalnym podejściem do próby znalezienia innych filarów gospodarowania środkami publicznymi, pełnym optymizmu i interdyscyplinarnego postrzegania zasad gospodarczych. Być może z finansami jest podobnie jak z filozofią i całkiem logiczne jest założenie, że pewne podejścia nie zawsze prowadzą do pragmatyzmu w opisywaniu, wyjaśnianiu, przewidywaniu, kontroli zjawisk ekonomicznych. Coraz częściej poszukuje się ewolucyjnych reguł, nieujmowanych dotychczas w sztywnych schematach obiektywnie przyjętych zasad rynkowych. Niniejsza pozycja naukowa nie sugeruje, by wkladać różowe okulary i mieć nadzieję, że dzięki założeniom proponowanego heterodoksyjnego podejścia w PPP i ich implementacji znikną wszystkie problemy finansów publicznych oraz że z łatwością można wdrażać finanse islamskie w konwencjonalnych finansach publicznych państw Starego Kontynentu. Ma jednak na celu uświadomienie i wskazanie, że ujęcie heterodoksyjne w finansach publicznych weryfikuje nasze dotychczasowe podejście m.in. do kształtowania polityki finansowej i może stać się adekwatnym rozwiązaniem, zwłaszcza dla państw wschodzących lub rozwijających się, których sku-

¹⁵ J.A. Karpinski, *Wstęp do nauki o mądrości*, część pierwsza, Gdańska Szkoła Wyższa, Gdańsk 2015, s. 247-249.

¹⁶ P. Ormerod, *The Death of the Economics*, John Wiley and Sons Inc., 1997, s. 3-22.

pisko znajduje się w Afryce Subsaharyjskiej. Podstawą tego mają stać się założenia ujęcia heterodoksyjnego PPP, tj.: odejście od wyłącznej maksymalizacji zysku jako celu inwestycji, szersze ujęcie dobrobytu społecznego w planach finansowych realizowanych inwestycji, ściślejsza, długoterminowa współpraca podmiotów publicznych i prywatnych z większym wykorzystaniem aktywów podmiotów publicznych, a mniejszym posługiwaniem się długiem. Być może takie założenia nie są czysto racjonalne. Ale zarówno gospodarki, jak i społeczeństwa nieustannie ewoluują, a do opisu tych zjawisk potrzeba nie tylko racjonalnych modeli matematycznych, ale też umiejętności psychologicznych, intuicyjnych, pasji poznawczej, być może nawet fantazji bazującej na szerokich horyzontach myślowych. Tworzenie nauki to jednak zawsze balans pomiędzy odpowiedzialnością naukowca a przygodą, nawet jeśli miejscami brzmi to naiwnie.